

**PHUROFESA VHO MS MAKHANYA, ṬHOHO YA YUNIVESITHI NA
TSHANDA TSHA MUTSHANTSELARA
YUNIVESITHI YA AFRIKA TSHIPEMBE
ḶEKITSHA YA VHUVHILI YA OK MATSEPE YA VUNDU LA LIMPOPO
“U PEMBELELA MIŃWAHA YA 88 YA VHUFA HA VHO OK MATSEPE,
HA U TSHILA, U FEMA NA U EDZA VHUTHU, TSHIRUNZI NA
ṬHONIFHO NGA U LWA NA KHAKHATHI DZO DISENDEKAHO NGA
ZWA MBEU”
POLOKWANE
13 ṬHAFAMUHWE 2020**

Mutshimbidzamushumo, kha vha ntendele ndi livhuwe hafhu tshifhinga hetshi tshe nda netshedzwa u amba kha khuvhangano heyi khulwane, lekitshara ya vuvhili ya vundu u hulisa muñwali muhulwane wa Sesotho sa Leboa Vho Oliver Kgadime Matsepe.

Sa yunivesithi ya zwine ra vha ri pfa ri tshi dihudza u shumisana na Muvhuso wa Vundu wa Limpopo u hulisa muhaga uyu wa mañwalo a Afrika.

Ndi khuliso u vula nthihi ya vhahaga vha akademi kha shango lashu – radzipfunzo wa Afrika a re na vhudugambilu ane nga, kha pfanelo ya ene muñe, a lugisela ndila nnzhi dzashu sa vhoramañali vha sa dzinginyei vha Afrika - Phurofesa Malegapuru Makgoba. Musi vha tshi khou livhana na lekitshara ya uno ñwaha, ndi khou tama u thoma he

nda guma hone n̄waha wo fhelaho. Vhoiwe vhe na dzhenela l̄ekitshara ye ya n̄etshedzwa nga Phurofesa Vho Maje Serudu vha d̄o zwi humbula uri in̄we ya khaedu ye nda i vhudzisa vhatshetshelesi na vhoradzipfunzo dzashu ndi u n̄etshedza bazari ya OK Matsepe kha mikano ya ngudo dza bugu dza nganetshelo dza mañwalwa. Yavho yo vha mushumo une wa vha na ngudo khulwane nga ha khaedu dza matshilisano na dza pol̄otiki dza tshifhinga tshavho.

Sa zwine nda khou fulufhela u zwi sumbedzisa kha miminetse i si mingana ine nda vha nayo, mushumo wa Vho Matsepe u sumbedza khaedu dze ra livhana nadzo n̄amusu. Ndo lingedza u zwi sumbedzisa n̄waha wo fhelaho uri mushumo wa Vho Matsepe wo vha u na masia manzhi u tshi kon̄a, na musu vha tshi shumisa vhutsila havho musu vhañwali, nga maanda vha vharema, vha sa athu kona u d̄ibvisela khagala vho vhofholowa na u bula mihumbulo ya l̄ifhasi.

U lingedza u p̄sesa Vho Matsepe ndo vha baḍekanya na fhethu he vha bebwa hone, Ga-Sekhukhune, he vha funzwa nga vhafunzirumwa vha Vhakhiresite, vhurereli na maitete avho a Afrika, na mushumo wavho wa tshifhinga tshit̄uku sa mabalane. Ndi khou humbela nga zwenezwo, u bva kha Vho Serudu na Vho Grobler, uri Vho Matsepe vho vha na vhuḱumani na mafhasi mavhili, l̄a vhurereli ha Afrika Kha l̄in̄we sia, na t̄huḱuwedzo ya Vhukhiresite kha l̄in̄we sia.

Musi Vho Serudu vha tshi isa phanḁa na u amba, vhabvumbedzwa kha mushumo wa Vho Matsepe vha sumbedza vhabvumbedzwa vha vhutshilo ha vhukuma ha vharangaphanḁa vha sialala. Kha ḁinwe sia, Vho Grobler vho humbulela uri kha bugu ya nganea *Lešitaphiri* (1963), Vho Matsepe vha nga vha vho sumbedza khakhathi dza lushaka dzo bveledzwaho nga Mabulayo a Sharpeville a 1960, a tevhela nga u iledzwa ha dzangano ḁa mbofholowo, u thomiwa ha dzangano ḁa mbofholowo ḁa uMkhonto we Sizwe, na u “ḁivhadzwa ha vhuḁilangi” ha Transkei.¹

U bva kha u sedza uhu huḁuku kha tshifhinga na mvelaphanḁa ine ya fanela u bveledzwa kha bazari ya Matsepe, ri nga tendelana uri vha khou ḁoḁa tshibveledzwa tsha nyimele yavho, tsho itwaho ngayo na, nga u tea, u tshi fhaḁa, na u ita uri tshi vhe tshi tshilaho.

Sa zwe Vho Ngũgĩ wa Thiong’o vha nweledza: “Muḁwali sa muthu na ene ndi tshibveledzwa tsha ḁivhazwakale, ya tshifhinga na fhethu. Sa murado wa tshitshavha, vha wela nga fhasi ha inwe kiḁasi vha ḁo vha vha vha mushela mulenzhe kha kiḁasi ya nndwa ya tshifhinga tshavho”².

---

¹ Grobler, G.M.M., 1993. Solving the Insoluble: O.K. Matsepe's *Lešitaphiri* and the Signs of our Times. *South African Journal of African Languages*, 13(2), pp. 44–47.

² wa Thiong’o, N., 1981. *Writers in Politics*. London, Ibadan, Nairobi: Heinemann, p. 72.

Musi ri tshi khou sedza kha vhutshilo ha Vho Matsepe, nga maanda sa vhoradzipfunzo kha dzhango line divhazwakale ya lo, sialala, mvelele, na bazari zwa bvela phanda na u dzhielwa fhasi, ro livhana na vhukondi ha u tinya zwikalo zwivhili. Tsha u thoma ndi u tangedza kuitele kwa hagiogirafikha kha vharangaphanda na vhoramaali vhashu, hu ne ra vha nea khuliso i songo teaho u nga ndi vharuwa.

Vhuwe vhukondi ndi ha u sa vha na ndavha ha vharangaphanda vhashu na vhanwali musu vha tshi sumbedzisa nzulele ya vhubvo kha mbuletshedzo na manwalwa avho, vha tshi a ela na vhukoloni ha tshizwinozwino. Khaedu ye ra livhana nayo ndi u itulula vhukondi ho dzumbamaho kha manwalwa a Vho Matsepe – na u ita hezwo nga thonifho.

Musi Vho Serudu na Vho Grobler vha tshi amba vha tshi isa phanda, Vho Matsepe ndi muwali ane a konda vhane bugu dzavho dza nganea “dza toda u bva kha muvhali u di kumedzela tshothe na u shela mulenzhe nga huhulu a rali a tshi toda u itulula puloto dzavho dzi kondaho na u ita uri dzi pfale kha milaedza ya ndeme ya lifhasi”.

Vhuwali havho ho vha hu tshi konda na u thithisa, u kwashekanya ndila ya vhanwali vha Afrika phanda ha tshifhinga tshavho nga u bveledza thero dzi bvaho Bivhilini, u tangedza ndila ya vhuilisi. Sa zwine nda do zwi sumbedzisa nga murahu, vhuilisi hovhu ho

bveledzwa nga u vhilaedziswa nga dziñwe mveledziso dza matshilisano dze vha dzi sedza u mona navho.

Kha liñwe sia, vho thithisa ndila ya kuñwalele ya vhurangelani, madzuloni ayo vha ṭanganedza ndila i si ya vhurangelani, vha shumisa ndila ya tshifhinga na “u shandukisa thevhekano ya zwiwo” Nga n̄da ha u thithisa ndaela ya tshifhinga zwiṭuku na u n̄etshedza nganetshelo yavho u sa vha na tshifhinga, Vho Matsepe vho shumisa tshiga u ṭalutshedza nganetshelo yavho. Kha *Lešitaphiri*, Vho Matsepe vho shumisa tshiga tsha mulambo sa tshiko tsha vhuthihi na u tevhekana vhukati ha zwigwada zwivhili zwine zwa khou lwa. Hafha ri wana mbilahelo ya vhuthihi vhukati ha vhatu, vhane nga tshifhinga sa musi ri tshi zwi ḍivha, vho vha vho khethekanywa nga mivhuso ya vhukoloni.

Zwi tshi vhambedzwa na tshiga hetshi tsha mulambo sa tshiga tsha vhuthihi kha tshi re kha Vho Ngũgĩ wa Thiong’o *Mulambo u re Vhukati (1965)*, hune mulambo wa vha tshiga tsha u khethekanya na u shumiswa ha mutsiko wa khephithala na wa matshilisano. Ndi, tshipiḍa tsha Vho Matsepe tsha tshililo tsho ḍoweleaho nga vhañwali vha Afrika tsha pfano vhukati havho.

Liñwe sia lo bveledzwaho nga u ñwala ha Vho Matsepe ndi fiḷosofi yavho yo khwaṭhaho ya muhumbulo wa liḫhasi.

Sa zwo bulwaho mathomoni, Vho Matsepe vho vha tshibveledzwa tsha “tshifhinga na fhethu havho”. Na, sa zwo ambiwaho hafhu nga Vho Ngũgĩ, a zwi thivhelei uri vhañwali, nga maanḁa Afrika, vha fanela u bula muhumbulo kana u dzhenisa mihumbulo yavho kha liñwalwa, naho vha tshi nga nanga u sa vha vhorapolotiki. Kana kha nyimele ya Vho Matsepe, naho mushumo wavho u sa bviseli khagala polotiki, zwi tshi hanedzana na, kha ri ri, muthu o no nga Vho Ngũgĩ, vhane mihumbulo yavho ya ndeme ya polotiki ya ḁivheswa nga maanḁa.

Vho Matsepe vha sumbedza vho bveledza u humbula zwithu zwi si zwavhuḁi zwine zwa nga itea kha tshitshavha. Sa musi Vho Serudu vho zwi dzhiela nḁha: “Kha vho shango lo ḁala vhuvhi, vhuḁa na vhutshivha. Muthu o xeledwa nga zwipfi zwawe zwa vhuḁi na vhuvhi. Nga nḁani ha musi muthu o ḁilugisela u tshila nga mulalo na vhañwe vhathu ngale, a hu na fulufhelo la pfano kha shango heli”

.³

Kha ri thetshesele Vho Serudu vha tshi sumbedza muhumbulo wa liḁhasi wa Vho Matsepe:

---

³ Serudu, S.M., 1990. O.K. Matsepe's Worldview: An Appraisal. *South African Journal of African Languages*, 10(2), pp. 41–51.

Ndi mihumbulo yeneyi kha muhumbulo wanga ye ya ita uri (Vho Matsepe) vha vhe munwe wa vhanwali vha khwinesa vha Afrika vha tshifhinga tshashu. Mihumbulo yavho nga ha muthu na vhuthu zwo fhelela yo tandavhuwa lune athikili ya lushaka ulu ya si kone u zwi katela zwothe. Zwine zwa takadza ndi ngoho ya uri Vho Matsepe vho vha vho sedza kha mushumo wavho ho vha tshitshavha tsha vhone vhan tsha Kopa, ngeno zwi sa kanakanisi uri mihumbulo heyi i shumiswa lifhasini lothe. Kha heyi athikili ndo dzula kha mihumbulo ya Vho Matsepe kha vhushaka vhukati ha Mudzimu na zwidzimu; khosi na vhalanda vhayo; mvumbo ya muthu na vhathu ngae; vhutshilo na lufu: na mbingano na u talana. Ndi a fulufhela uri hezwi zwi do fhelisa mihumbulo i si yone ya kale ine ya ri nyambo dza Afrika a dzi na manwalwa.

Zwi amba uri Vho Serudu vho dzhiela ntha u sedza nga ha Vho Matsepe nga 1990; nga ha munna we a nwala vhukati ha 1954 na 1974. Mihumbulo yavho ya u thoma yo vha yo tandavhuwa u swika ngafhi, na uri yo vha yo tea u swika ngafhi kha ya namusi!

Ngeno Vho Matsepe vho bveledza mihumbulo i si ya vhuḏi nga zwine zwa khou ya u bvelela nga vho 1950, u swika 1970, Vho Serudu vho saukanya mihumbulo iyo nga vho 1990, nga tshifhinga tshe shango la vha li tsini na mbofholowo. Vho Matsepe vho bvisela mihumbulo i si

ya vhuḁi nga zwine zwa khou ya u bvelela nga tshifhinga tsha musi vhatu vha tshi khou amba nga ha bono ḁa tshifhingani tshidaho, musi vhafumakadzi vha tshi khou matsha vha tshi ya Union Buildings, vha tshi kho vhidzelela ,“*Wathint' Abafazi, Wathint' Imbokodo!*”

Vho Serudu Vho ḁwala nga tshifhinga tshe fulufhelo ḁa vha ḁi nḁha he “mbofholowo yo vha i tsini”, na ngangoho vhoḁhe vha ḁo vhofoholowa.

Hezwi zwi ḁisa kha thero ya heyi ḁekitshara, ine Phurofesa Vho Makgoba vha ḁo i sumbedzisa nga ha: U pembelela miḁwaha ya 88 ya Vhufa ha Vho OK Matsepe, ha u Tshila, u Fema na u Edza Vhuthu, Tshirunzi na ḁthonifho nga u Lwa na Khakhathi dzo ḁisendekaho nga zwa Mbeu.

U fana na vhaḁwali vhoḁhe, Vho Matsepe vho bveledza na u khwinisa mihumbulo yavho ya matshilisano lwa tshifhinga. Lwe vha vha vha tshi nga vha vho sumbedza mbonalo i si yavhuḁi kha vhafumakadzi kha bugu dzavho dza nganetshelo dza mathomoni, kha *Kgati ya Moditi* (1974), mufumakadzi Vho Mmatshepo, vho sumbedzwa sa muhweleli o khwaḁhaho kha mushumo wa vhurangaphanda – vuhosi. Nga zwenezwo, mafhedziseloni a buḁo ḁavho ḁa zwa vhuḁwali na nga ngoho kha vhutshilo havho, Vho Matsepe vha nga ambiwa u pfi vho thoma ndima ntswa, iyo ya u livhana na luvhengelambiluni na khethululo.

Hezwi zwo shanduka kha kuvhumbela kwa vhabvumbadzwa na mbonalo yavho nga Vho Matsepe zwe zwa sumbedzwa kha bugu yeneyo ya nganetshelo he vha livhana na khethekanyo hu tshi itelwa vhafumakadzi - *Kgati ya Moditi* – musu vha tshi itela khaedu khethekanyo yo disendekaho nga vhuajibinozimu. Zwe Vho Matsepe vha sumbedzisa kha mishumo yavho ya nga murahu ndi u sa vha na tshikalo tsha ndeme ya muthu u livhana na maitele a ne a sumbedza zwi si zwavhuqi zwa mupo washu.

Ri khou tshila kha tshifhinga tshine miloro ya vhomme ashu, Vhafumakadzi vhe vha Matsha vha 1956, vha khou kwashekanya nga u phadlala ha samba la khetululo nga muvhala na musimulashaka zwine zwa disumbedza nga ndila ya khakhathi dzo disendekaho nga zwa mbeu, dzine dza itelwa nga maanda vhafumakadzi.

Mutshimbidzamushumo, ro vhalo nga u pfa vhuṭungu na ṭhoni mafheloni a vhege nga ha muthu wa vhukale ha minwaha ya 22 Kutlwano Masilo, mupondwa wa u tshipiwa, we a thuntshwa lwa malo phanda ha muḍi wa hawe ngei Etwatwa, Gauteng. Ndivho ho vha hu u mu fhumudza zwi khagala kha u nea vhuṭanzi kha tsengo ya avho vho hwelelwaho u mu tzipa. Hawe ndi vhuṅwe ha nganetshelo nanzhi, dziṅwe dzo vhwigwa fhedzi vhwunzhi ha dziṅwe a dzo ngo vhwigwa, dza vhafumakadzi vhane vha tambudzwa zwandani zwa vhanna.

Thaidzo iyi na u rwiwa ha mbuelo dza mbofholowo yashu ndi u tshinyadza huvhi ha mbonalo ya zwine zwa tea u vha shango l̥ashu l̥avhuḁi. Nyimele ya vhafumakadzi vha shango l̥ino, na vhupfiwa vhune muthu a vhu tshenzhela musu a tshi khou vhala, thetshelesa na u sumbedza samba il̥i, zwi nga sumbedza lushaka lwa mihumbulo l̥ si yavhuḁi nga zwine zwa nga bvelela ye Vho Matsepe vha i sumbedzisa u lwa na vhuḁa ha vhuḁiilisi he vha vhu sedza na nga tshenetshiḁa tshifhinga.

Ro t̥ungufhala u t̥anziela u pwashekana na zwiḁwe na zwiḁwe zwo salaho zwa mvumbo ya vhuḁiilisi ha *Ubuntu* hu ne ra ḁihudza ngaho sa vhathu. Naa ri nga ambisa hani nga Fil̥osofi yashu ya *Ubuntu* ngeno vhomme ashu, khaladzi na vhana vha vhasidzana vha songo tsireledzea, vha sa pfi vho tsireledzea, na u tshila nga nyofho?

Ngeno, u fana na nga tshifhinga tsha nndwa ya mbofholowo yashu kha muvhuso wa tshiḁalula, a ri tei u neta u lwa na u vhuḁzedzwa ha vhuthu ha tshitshavha tshashu. Ri fanela u lwa na u tsikeledzwa, u tambudzwa, luvhengelambiluni na kethano nga muvhala.

U fana na Vho Matsepe kha *Kgati ya Moditi*, ri fanela u takuwa ra tikedza Vho Mmatshapho vhanzhi, khaladzi dzashu na vhana vhashu vhane vha khou khwaḁhisedza pfanelo dza ndinganyiso dzavho; uri dzi tsireledzwe.

Yashu i fanela u vha mbekanyamushumo ya u vhuedzedza *Ubuntu* kha muñwe na muñwe. Riñe fhanu Unisa ro ði dzhenisa kha mbekanyamushumo ya u ðiimisela u shumana na samba la khakhathi dzo ðisendekaho nga zwa mbeu. Inwe ya mbekanyamushumo dze ra ðidzhenisa khadzo zwazwino ndi u ðhaphudza na u fulufhela, u ðanganedzwa nga Khoro ya Yunivesithi ha Mbekanyamaitele ya u lwa na u Tambudzwa lwa Vhudzekani. Mbekanyamaitele iyi yo fhelelaho, yo ðandavhudzaho ya tshiimiswa tshiñwe na tshiñwe tsha pfunzo ya ntha kha shango, ndi u bvisela khagala thasululo yashu i re khagala ya u lwa na khakhathi dzo ðisendekaho nga zwa mbeu.

Nga tshenetshi tshifhinga tshithihi musu ri tshi khou ðhaphudza Mbekanyamaitele ya u lwa na u Tambudzwa lwa Vhudzekani, ri khou sedzulusa hafhu mbekanyamaitele dzothe dza tshiimiswa, ri na muhumbulo wa u bveledza mbekanyamaitele dzo ðandavhuwaho dzi re na vhuṭumani dzine dza do ri konisa u ðiimisela u lwa na mafhedziseloni u fhelisa ndila inwe na inwe ya khakhathi dzo ðisendekaho nga zwa mbeu.

Fhedzi ri a zwi ðivha uri mbekanyamaitele dzi si na tshiimiswa tsho tou nangwaho a dzi ambi tshithu. Ndi nga tshenetshi tshiitisi he ra thoma na maitele a u thoma Khethekanyo ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu ine ya do wanala kha Ofisi ya Tshanda tsha Mutshantsejara. Ofisi heyi, i ne ya do ita ðhodiso, u tikedza mbekanyamaitele, u dzhenelela u

tsireledza vhapondwa, na ngeletshedzo, vha do shumisana na Khomishini ya Ndinganyiso ya zwa Mbeu.

Ndi fulufhelo lashi uri u dzhenelela uhu hu do sumbedza na u netshedza thalutshedzo i re khagala kha u dikumedzela hashu u lwa na khakhathi dzo disendekaho nga zwa mbeu. Nga yeneyi ndila, ri do vha ri tshi khou tangana na vhanwe vhanzhi kha u hulisa vhufa ha Vho Matsepe, u livhana na u tsikeledzwa, u tambudzwa, luvhengelambiluni na kethano nga muvhala.

Ndi fulufhelo langa uri musi ro kuvhangana hafha namusi ri do guda kha vhufa ha Vho Matsepe na u dikumedzela u bvela phanda na u vhu tshila.

Ndi a dovha nda fulufhela uri ri do guda kha vhuṭali ha Phurofesa Vho Makgoba musi vha tshi amba na riṅe nga ha thero ya lekitshara madekwana a namusi.

Ndi a livhuwa!